

แนวคิดจริยศาสตร์เชิงมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท*

Concept of Humanism-Based Ethics in Theravada Buddhist
Philosophy

ปรุดม บุษกรรัตน์¹

Parud Boonsriton¹

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Department of Philosophy and Religion Faculty of Humanity Chiang Mai University

Corresponding Author, E-mail: Parud999@gmail.com¹

บทคัดย่อ

จริยศาสตร์เป็นศาสตร์ว่าด้วยการกระทำหรือพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของมนุษย์ โดยถือว่า การกระทำหรือพฤติกรรมนั้น เป็นเกณฑ์ตัดสินความเป็นมนุษย์ที่มีคุณค่า จริยศาสตร์แบบมนุษยนิยมมุ่งเน้นให้ความสำคัญแก่กายและจิตอย่างเท่าเทียมกันตามเป็นจริงหรือความต้องการของทั้งสอง ในบทความนี้ กล่าวถึงนัยสำคัญแห่งความเป็นจริยศาสตร์เชิงมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา พบว่า ในพุทธปรัชญานั้น มีแนวคิดคำสอนเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มีองค์ประกอบสำคัญสองประการคือ รูปกับนาม หรือ กายกับจิต โดยใช้คำว่า ชันธ์ห้า ในการสื่อความหมายแห่งความเป็นมนุษย์ ทั้งนี้ นัยความหมายแห่งความเป็นมนุษย์มิได้มีเฉพาะด้านรูปกายภายนอกเท่านั้น หากแต่ยังมีนัยความหมายด้านจิตใจ ดังความหมายของคำว่ามนุษย์ที่ว่า เป็นผู้ที่มีใจสูงด้วยคุณธรรม อาทิ ความมีสติ ความกล้าหาญ ความขยันหมั่นเพียร จึงได้วางเป้าหมายและวิธีการสู่เป้าหมายไว้สองระดับ ได้แก่ ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ เพื่อให้มนุษย์เลือกสรรให้เหมาะสมกับตนเอง

คำสำคัญ : จริยศาสตร์; มนุษยนิยม; พุทธปรัชญา

Abstract

Ethics is the study of human actions and behaviors that are considered desirable. These actions and behaviors are seen as the criteria for judging a person's value. Humanistic ethics emphasizes the equal importance of the body and mind, based on their reality and needs. This article discusses the significance of humanistic ethics in Buddhist philosophy. In Buddhist philosophy, there are two important components to human existence: form (rūpa) and mind (nāma), or body and mind. The term "five aggregates" (pañcakkhandha) is used to

* Received April 15, 2024; Revised May 4, 2024; Accepted May 8, 2024

convey the meaning of human existence. The significance of human existence extends beyond the physical body to encompass the mental realm, as reflected in the definition of a human being as someone who possesses noble qualities such as mindfulness, courage, and diligence. Buddhist philosophy sets forth two levels of goals and methods for achieving those goals: worldly (lokiya) and supramundane (lokuttara). These levels allow individuals to choose the path that is most suitable for them.

Keywords: Ethics; Humanism; Buddhist Philosophy

บทนำ

จริยศาสตร์เป็นสาขาวิชาหนึ่งของปรัชญา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาถึงสิ่งควร หรือไม่ควร เหมาะสม หรือไม่เหมาะสมของการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ โดยตั้งเป็นคำถามหลักว่า อะไรคือความดี อะไรคือความถูกต้อง และเกณฑ์การตัดสินคุณค่าความเป็นมนุษย์ผ่านพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ นอกจากนี้ยังศึกษาถึงสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตสำหรับมนุษย์ว่า คือ อะไร ที่จะถือเป็นสิ่งสุดท้ายในชีวิตที่จะแสวงหา อันถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เพื่อคำตอบคำถามเหล่านี้ ได้มีนักคิด นักปรัชญา นักปราชญ์ได้ให้คำตอบไว้หลากหลาย คำตอบเหล่านี้ จึงเสมือนเป็นเข็มทิศสำหรับพิจารณาว่า ตัวเราเองเป็นแบบไหน หรือจะเลือกดำเนินชีวิตต่อไปได้ตามแนวคิดไหน จริยศาสตร์จึงเป็นเสมือนตลาดความคิดที่ขายความคิดเกี่ยวกับความดี ความชั่ว ให้ผู้คนได้เลือกซื้อเอาเอง จริยศาสตร์ที่ให้คำตอบเรื่องนี้ เรียกว่า จริยศาสตร์ปทัสถาน (Normative ethics) ซึ่งมุ่งเสนอแนวคิดสำหรับเป็นเกณฑ์มาตรฐานตัดสินความดี ความชั่ว เชิงทฤษฎีที่ประสงค์จะให้เป็นสากล คือ ให้ทุกคนเห็นชอบและปฏิบัติร่วมกันเป็นมาตรฐานเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตาม เป้าหมายนี้ นับว่ายังไม่ประสบความสำเร็จตามเจตนารมณ์สากล เพราะมีคำตอบที่ยังไม่เอกฉันท์ เหตุที่มีแนวคิด มุมมองที่มีความแตกต่างกันตามประวัติความคิดทางจริยศาสตร์ ข้อนี้ สำหรับเราในฐานะเป็นผู้ศึกษาอาจไม่ต้องไปถกเถียงหรือแบ่งแยกตามอย่างเขาเหล่านั้นก็ได้ หากจะโต้แย้ง ก็อาจทำเพื่อให้เห็นความกระจ่างชัดหรือเพื่อความเข้าใจในแนวคิดนั้น ๆ แล้วนำครุ่นคิดพิจารณาปรับใช้ตามสมกับสถานะของตนเองได้

แนวคิดจริยศาสตร์ปทัสถานแบ่งเป็นสามกระแสหลัก คือ จริยศาสตร์เชิงอันตวิทยา (Teleological ethics) จริยศาสตร์เชิงกรณียธรรมวิทยา (Deontological Ethics) และจริยศาสตร์เชิงคุณธรรม (Virtue Ethics) โดยที่จริยศาสตร์เชิงอันตวิทยา จะให้ความสำคัญแก่เป้าหมายสุดท้ายหรือเป้าหมายสูงสุดเป็นเกณฑ์ตัดสินคุณค่าการกระทำ หากการกระทำใดบรรลุถึงเป้าหมายนั้น ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี เป้าหมายจึงเป็นนิยามความหมายแห่งความดี แนวคิดที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ (1) สุขนิยม เห็นว่า ความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุด เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต การกระทำใดที่ทำให้ความสุข การกระทำนั้นถือว่าเป็นการกระทำที่ดี แนวคิดนี้ ต่อมาได้พัฒนามาเป็นแนวคิดประโยชน์นิยม (2) ปัญญานิยม เห็นว่า ปัญญาความรู้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด เป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ ปัญญา การกระทำหรือกิจกรรมก็ตาม ที่นำไปสู่เป้าหมายนี้ ถือว่าเป็นการ

กระทำดี (3) วิมุตตินิยม เห็นว่า ความหลุดพ้นจากความทุกข์แล้วเกิดความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุด และถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต การกระทำที่นำไปสู่เป้าหมายนี้ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี (4) มนุษยนิยม เห็นว่า ความสุข ความรู้ ความสงบจากการหลุดพ้นทุกข์ ล้วนเป็นสิ่งที่ดีที่สุดและมีความสำคัญแก่ชีวิตเท่าเทียมกัน มนุษย์จึงควรแสวงหาสิ่งเหล่านี้มาให้ครบถ้วน การกระทำหรือกระบวนการที่ทำให้บรรลุเป้าหมายนี้ ถือว่าการกระทำที่ดีไปด้วย มนุษยนิยมขยายความหมายของความสุขจากทางร่างกายสู่ความหมายทางจิตใจด้วย ร่างกายต้องการอาหารฉันใด จิตใจก็ต้องการอาหารฉันใด ความสุขทางเนื้อหนังมังสาเป็นอาหารของร่างกาย ความรู้และความสงบสุขใจ ก็เป็นอาหารของจิตใจ ฉะนั้น (5) อัตถิภาวนิยม เห็นว่า เสรีภาพเป็นสิ่งที่ดีที่สุด เป็นแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ และเป้าหมายสูงสุดของชีวิต การกระทำใดที่ถูกบังคับให้ทำหรือฝืนใจทำ การกระทำนั้นถือว่าเป็นการใช้การกระทำที่ดี เพราะไม่ได้ทำอย่างเสรีหรือไม่ได้ออกมาจากความต้องการที่อยากทำของผู้กระทำ การกระทำที่ตรงกับความต้องการที่อยากทำจริง ๆ ถึงเป็นการกระทำที่ดี อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ตัดสินใจเลือกทำตามความต้องการแล้ว ต้องรับผิดชอบในสิ่งที่ทำนั้นด้วย ไม่ว่าผลที่ออกมาจะเป็นอย่างไร จะปฏิเสธหรือไม่ยอมรับผลการกระทำไม่ได้ เพราะถือว่าได้เลือกแล้วด้วยตนเอง ทั้งจะโทษผู้อื่นหรือโยนความรับผิดชอบให้ผู้อื่นไม่ได้เช่นกัน

จริยศาสตร์เชิงกรณีธรรมวิทยา จะให้ความสำคัญแก่วิธีการหรือมรรควิธีในการเข้าสู่เป้าหมาย มากกว่าตัวเป้าหมายเอง หากวิธีการถูกต้องจะทำให้บรรลุเป้าหมายในตัวเอง แม้ไม่ได้คาดหวังหรือตั้งความหวังเอาไว้ จึงไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เป้าหมายหรือผลลัพธ์มาเป็นเกณฑ์ตัดสินคุณค่าการกระทำ แนวคิดนี้ประกอบด้วย (1) แนวคิดแบบเจตน์จำนงนิยม ให้ความสำคัญแก่เจตนาหรือความตั้งใจในการกระทำเป็นสำคัญ การกระทำใดที่เกิดจากเจตนาดี การกระทำนั้นถือว่าเป็นการกระทำที่ดี ส่วนการกระทำที่ไม่ดีก็มีนัยตรงกันข้าม (2) แนวคิดแบบหน้าที่นิยมหรือกรณีธรรมนิยม ให้ความสำคัญแก่วิธีการหรือมรรควิธีและ/หรือหน้าที่ที่รับผิดชอบต่อสถานภาพ บทบาทของแต่ละคนเป็นเกณฑ์ตัดสินคุณค่าการกระทำ ที่แสดงออกให้เห็นทางกายและวาจา (3) แนวคิดแบบคานท์นิยม ที่นำเอาทั้งเจตนาและมรรควิธีมาใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินคุณค่าการกระทำ โดยเสนอว่า การกระทำที่ดีนั้น คือ การกระทำที่เกิดจากเจตนาดี โดยที่เจตนาดีนั้น หมายถึง การตั้งใจทำตามหน้าที่ มิใช่เกิดจากอารมณ์หรือความรู้สึก การทำตามหน้าที่ เป็นการกระทำตามคำสั่งที่ไม่มีเงื่อนไขหรือข้อแม้ใด ๆ ทั้งยังต้องตั้งใจหรือจงใจให้เป็นสากล คือ ให้รับรู้และทำร่วมกันได้ทั้งตนเองและผู้อื่น ให้เป็นกฎที่ใช้ได้กับทุกคนโดยไม่เลือกชนชั้น วรณะ หรือเลือกปฏิบัติเฉพาะคนใดคนหนึ่งเท่านั้น (ปรุทม์ บุญศรีตัน, 2564: 6-11)

ส่วนจริยศาสตร์เชิงคุณธรรมนั้น จะให้ความสำคัญแก่คุณธรรมมากกว่าเป้าหมายและวิธีการ โดยถือว่า หากแม้จะมีเป้าหมายและวิธีการที่ดีอย่างไร หากขาดคุณธรรมในการขับเคลื่อน เช่น ไม่มีความรู้ ไม่มีความเพียร ไม่มีความอดทน ไม่มีความกล้าหาญ เป็นต้น ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ รวมถึงการกระทำที่ผิดที่ไม่ถูกเวลา ไม่เหมาะสมคน และการกระทำที่ไม่ต่อเนื่องเพราะขาดความเพียรพยายาม (William F. Lawhead, 2010: 428)

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ศึกษาถึงแนวคิดจริยศาสตร์เชิงมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท ว่า มีแนวคิด คำสอนที่สะท้อนหรือนัยแสดงความหมายแห่งความเป็นมนุษยนิยมอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะประเด็น

ทางจริยศาสตร์ กระนั้นก็ตาม ก็จะกล่าวถึงนัยความหมายแห่งความเป็นมนุษย์นิยมเชิงอภิปรัชญาในเบื้องต้น พอเป็นแนวทางการศึกษาในประเด็นทางจริยศาสตร์เชิงมนุษย์นิยมต่อไป

แนวคิดมนุษยนิยม

แนวคิดมนุษยนิยมตะวันตกเกิดขึ้นโดยนักปรัชญาฝรั่งเศส ชื่อ โอกุสต์ กองต์ (August Comte) เพราะเหนื่อยหน่ายต่อปัญหาที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ทางอภิปรัชญา ที่ถกเถียงกันอย่างไม่สิ้นสุด แม้จะยกให้เป็นเรื่องพระเจ้าไปแล้วก็ตาม กองต์เห็นว่า ปัญหาทางอภิปรัชญาที่ถกเถียงกันไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตและสวัสดิภาพของสังคม จึงหันมาสนใจเรื่องของมนุษย์โดยตรง และได้วางแนวคิดเพื่อแสดงความเป็นมนุษย์นิยมไว้ว่า มนุษย์เกิดท่ามกลางธรรมชาติที่มีหน้าที่เป็นศัตรูต่อมนุษย์ ฉะนั้น มนุษย์ต้องพึ่งตนเอง ความสุขความทุกข์ของมนุษย์เกิดจากความสามารถของมนุษย์เอง ในการควบคุมจัดแจงโลกทางวัตถุและพลังงานทางสังคม ไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในรูปใด ๆ ทั้งสิ้นมาคอยช่วยเหลือมนุษย์ คุณค่าของความเป็นคน มีเท่าที่คนสร้างขึ้นโดยไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มารับรองแต่อย่างใด วิทยาศาสตร์ คือ กฎแห่งสำคัญสำหรับไขเอาความสุข มนุษย์ต้องร่วมมือกันสร้างสังคมอิสระสากลขึ้น สิ่งสนองความต้องการทางอารมณ์ของมนุษย์ คือ ศิลปะและวรรณคดี (ไม่ใช่ศาสนา) (เดือน คำดี, 2534: 47-48)

แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญามีขึ้นเริ่มต้นการเปล่งอาสภิวาจาของพระพุทธองค์ครั้งยังมิได้ตรัสรู้ตอนประสูติที่ว่า “เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” (ที.ม.10/26 มหาจุฬา) หรืออีกสำนวนหนึ่งว่า “เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ความเกิดของเราเป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้ ความเกิดอีกมิได้มี”(ที.ม.10/26 มหามกุฏฯ.) ทั้งสองสำนวนแม้จะมีความต่างกันตรงที่การแปลกิริยา คือ “อสมิ” ว่า “คือ” กับ “เป็น” เท่านั้น ซึ่งเทียบได้กับ verb to be ในภาษาอังกฤษ สามารถแปลได้ว่า เป็น อยู่ คือ อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่สารัตถะสำคัญยังคงไม่แตกต่างกัน ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีการตีความหรือการแปล เพราะไม่อยู่ในขอบข่ายเนื้อหาที่ต้องการศึกษา

ประเด็นสำคัญในอาสภิวาจาที่ต้องการเสนอในที่นี้ คือ นัยความหมายของคำว่า “เรา” ในประโยคข้อความดังกล่าว เป็นที่ทราบกับดีในกลุ่มผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาว่า เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเมื่อตอนประสูติ คำว่า “เรา” จึงหมายถึงพระพุทธเจ้านั่นเอง เป็นนัยแรก ส่วนนัยที่สอง หมายถึง มนุษย์ เพราะพระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นมนุษย์ ดังนั้น นัยความหมายที่สอง จึงมีความหมายว่า ทรงประกาศถึงศักยภาพมนุษย์ของเลิศ ประเสริฐ เจริญที่สุด ที่สามารถฝึกฝน พัฒนาตนให้เลิศ ให้ประเสริฐ ให้เจริญที่สุดได้ โดยเฉพาะเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา คือ การไม่เกิดอีกต่อไปไม่ว่าจะในภพภูมิไหน และสามารถทำได้ในชาติปัจจุบันนี้ โดยนัยนี้ จึงเป็นแสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์นิยมในพุทธปรัชญา ที่ย้ำเน้นถึงความสำคัญของมนุษย์ว่ามีศักยภาพที่จะฝึกฝนพัฒนาให้เป็นผู้เจริญที่สุดได้จนถึงระดับการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นผู้สิ้นกิเลสตัณหาที่นำพาให้เวียนว่ายตายเกิดต่อไปได้เสียได้

ทั้งนี้ มีเงื่อนไขสำคัญยิ่ง คือ จะต้องฝึกฝน ขัดเกลาตนเองอยู่ตลอด จึงจะถือว่า เป็นประเสริฐที่สุดที่ทำได้ หากยังไม่ฝึกฝนขัดเกลาตนเอง ก็ยังเป็นเพียงผู้ศักยภาพที่จะประเสริฐได้เท่านั้น ยังไม่นับว่าเป็นผู้

ประเสริฐ คงเป็นมนุษย์ธรรมดาทั่วไปที่ยังไม่ส่อแสดงคุณค่าภายในตนให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น ดังพุทธภาษิตที่ยืนยันข้อนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ คนที่อดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้ ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุด (ขุ.ธ. 25/33 (ไทย) มหาจุฬา) เพราะว่าเป็นผู้ที่ฝึกฝนตนดีแล้ว ย่อมได้สิ่งที่หาได้ยาก (ขุ.ธ. 25/22 (บาลี) สยามรัฐ) เท่ากับเป็นการทำตนให้เป็นที่พึงของตนเองได้ การหวังพึ่งผู้อื่นหรือสิ่งภายนอกเป็นสิ่งที่คาดหวังได้ยาก พระพุทธองค์จึงให้คติธรรมนำความคิดว่า ตนแล เป็นที่พึ่งแห่งตน คนอื่นใครเล่า จะพึ่งเป็นที่พึ่งได้ (ขุ.ธ. 25/22 (บาลี) สยามรัฐ) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การฝึกฝนตนเองให้บรรลุถึงคุณความดีหรือการบรรลุธรรมขั้นสูง เช่น อรหัตตผล ไม่มีใครอื่นจะทำให้ได้ จำต้องทำด้วยตนเองเท่านั้น ผู้อื่นเป็นแต่เพียงผู้บอก ผู้ชี้ทาง แนะนำแนวทางให้เท่านั้น และปัจจัยภายนอกทั้งหลายก็เป็นเพียงปัจจัยเกื้อกูลให้สามารถทำความดีหรือฝึกตนได้ดี มีความสำคัญในฐานะเป็นปรโตโฆสะ แต่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้ต้องอาศัยโยนิโสมนิการของตนเองเท่านั้น

ในทางตรงกันข้าม ความไม่ดี ความชั่วก็ไม่มีใครทำให้แก่ตนเองได้เช่นกัน ตนเองเท่านั้น ที่เป็นผู้ทำ ความชั่วก็เกิดภายในตนเอง และตนนั้นจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ คือ รับผลการกระทำชั่วนั้นด้วยตนเอง (ขุ.ธ. 25/23 (บาลี) สยามรัฐ) คนที่ทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมเศร้าหมายเอง คนที่ไม่ทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมบริสุทธิ์เอง คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ (ขุ.ธ. 25/22 (บาลี) สยามรัฐ) ผู้ที่ละความชั่วที่ทำไว้แล้วด้วยกุศล (อรหัตตมรรค) ย่อมทำให้โลกนี้สว่างไสวได้ ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น (ขุ.ธ. 25/23 (บาลี) สยามรัฐ) หรือผู้ที่เคยประมาทมาก่อนในอดีต ภายหลังไม่ประมาท ย่อมทำให้โลกนี้สว่างไสวได้เช่นกัน (ขุ.ธ. 25/23 (บาลี) สยามรัฐ) เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นแนวคิดมนุษยนิยม ที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ที่มีศักยภาพในการฝึกฝนอบรมตน สามารถพัฒนา ปรับปรุง แก้ไขได้ และในที่สุด หากเป็นประโยชน์สูงสุดของตนเองที่พึงมีพึงได้ในขณะนั้น ก็มิทำให้เสียไปเพราะประโยชน์ของผู้อื่นแม้มาก (ขุ.ธ. 25/23 (บาลี) สยามรัฐ)

อีกนัยหนึ่ง คือ การขนานพระนามว่า สิทธิธะ มินัยความหมายสำคัญไม่น้อย ส่วนใหญ่จะแปลว่า ผู้มีความปรารถนาที่จำสำเร็จ สมปรารถนา คือ จะตรัสรู้สู่นุตตรสัมมาสัมโพธิญาณนั่นเอง แต่มีข้อสังเกตอีกนัยหนึ่ง คือ หากแยกศัพท์ออกเป็น “สิทธิ” กับ “ธะ” ก็จะมีความหมายเป็นนัยหนึ่ง นัยนี้มักไม่มีผู้กล่าวถึงกันนัก ว่า หมายถึง ผู้เรียกร้องสิทธิ ผู้ต้องการสิทธิ สิทธิ ในที่นี้ ก็คือ สิทธิมนุษยชน ในความหมายว่า เป็นการเรียกร้อง ทวนคืนสิทธิมนุษยชนจากพระพรหมหรือพระเจ้าอื่นใด เพราะสังคมอินเดียโบราณยุคนั้น ได้ยอมมอบสิทธิของตนเองให้แก่เทพเจ้าทั้งหลาย ตามแต่เทพเจ้าจะโปรดปราน บันดาลสุข มนุษย์ทำหน้าที่เช่นสรวงบูชา สวดอ้อนวอนและร้องขอความสุข ความสำเร็จ ทรัพย์สมบัติที่ปรารถนา แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า การที่มนุษย์จะสุข สำเร็จ สมปรารถนานั้น ต้องทำด้วยตนเอง พึ่งตนเอง ดังกล่าวข้างต้น ไม่ใช่เพราะใครหรือเทพให้องค์ใดจะดลบันดาลให้ได้ จึงสะท้อนให้เห็นแนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาตามการตีความของผู้เขียนอีกนัยหนึ่ง

ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญา

ในตอนต้น ได้พูดถึงนัยแห่งศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถฝึกฝน อบรมตนให้ดีที่สุดในที่สุดได้ และต้องผ่านการฝึกฝนอบรมตนมาเป็นอย่างดีเท่านั้น ถึงจะเป็นสัตว์ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ด้วยการตั้งตนไว้ในแนวทางที่ถูกต้อง (อัตตสัมมาปณิธิ) เพราะตนแลเป็นที่พึ่งของตนดังกล่าวแล้ว ที่นี้ คำว่า ตน (อัตต) ตามนัย

แห่งพุทธปรัชญา หมายความว่า อย่างไร คำว่า อัตตะ หรือ อัตตา ในพุทธภาษิตข้างต้น เป็นคำบัญญัติที่สื่อความหมายของธรรมชาติมนุษย์ หรือเป็นคำใช้เรียกมนุษย์ที่ต้องการพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน เป็นคำนามที่ใช้สื่อถึงความเป็นมนุษย์

คำว่า ตน ในพุทธปรัชญา จึงหมายถึง ชันธห้า ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ หรือรูปและนาม หรือ กายและจิต หรือรูป เจตสิกและจิต ที่เป็นองค์ประกอบแห่งความเป็นมนุษย์ ในมังคลัตถทีปนีอธิบายว่า จิต ชื่อว่า ตน อีกนัยหนึ่ง อัตภาพทั้งหมด ชื่อว่า ตน จิตและอัตภาพทั้งสองนั้น เรียกว่า ตน เพราะมีความหมายว่า ไป คือ ท่องเที่ยวไปสู่ภพน้อยและภพใหญ่ ถึงหรือประสบทุกข์ในสังสารวัฏมีการเกิดและการตาย เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง ที่เรียกว่า ตน เพราะมีมานะการถือว่า เรา ในอัตภาพนี้ และเพราะมีความหมายว่า กิน หรือเสวยสุขและทุกข์ (มงค. 1/106) กายและจิตนี้ เรียกรวมว่า อัตภาพ หมายถึงความเป็นตัวตนของมนุษย์ ทั้งสองไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ต่างอาศัยกันและกันตามกฎปฏิจจสมุปบาท กายและจิตต้องมีที่ตั้งหรือมีการกินเนื้อที่เหมือนกัน กายต้องตั้งอยู่ในที่ว่างแห่งใดแห่งหนึ่ง ส่วนจิตก็ต้องตั้งอยู่ในกาย เพราะฉะนั้น ก็ไม่อาจอาศัยการเกิดมารับรู้อารมณ์ที่กระทบร่างกายหรือประสาทสัมผัสได้ ส่วนที่ตั้งของจิตนั้นพบว่า มีการตีความต่างกันไป บางทีชนะเห็นว่า คือ หัวใจ (หทัย) เพราะหัวใจเป็นอวัยวะสำคัญของการมีชีวิตอยู่และใช้คำว่า หทัย (หทัย) เรียกหัวใจด้วย บางทีชนะเห็นว่า คือ สมอ เพราะถือเอาตามหลักวิชาทางการแพทย์ปัจจุบัน สมอเป็นอวัยวะภายในที่เกิดก่อนอวัยวะอื่น จึงน่าจะเป็นที่ตั้งของวิญญาณที่มาถือปฏิสนธิในครรภ์มารดามากกว่าหัวใจที่เกิดภายหลัง บางทีชนะเห็นว่า คือ ร่างกายทั้งหมด เพราะวิญญาณรับรู้อารมณ์ทั่วทั้งร่างกาย (วัชร งามจิตเรเจริญ, 2561: 359-360) หากทั้งสองแยกออกจากกันเมื่อไหร่ หรือการแตกแห่งชันธห้า ก็เรียกว่า ตาย (อภิ.วิ. 35/148. สยามรัฐ)

อย่างไรก็ตาม ความเป็นมนุษย์ ไม่ได้ตัดสินที่เพียงรูปร่างกายภายนอกเท่านั้น หากแต่ยังตัดสินที่คุณธรรมภายในจิตใจด้วย โดยคำว่า มนุษย์ ตามศัพท์จะแปลว่า ผู้มีใจสูง (ขุ.สุ.อ. 47/317, ขุ.อิติ.อ. 45/227 พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, ฉบับมหาจุฬาฯ.) ในที่นี้ หมายถึง ผู้ที่มีใจสูงด้วยคุณธรรม ดังนั้น นัยความต่างระหว่างคนกับมนุษย์จึงอยู่ที่คุณธรรม หรืออาจกล่าวได้ว่า คนดี คือ มนุษย์ คุณธรรมที่ว่านี้ คือ อะไรบ้าง คัมภีร์อรรถกถาได้อรรถาธิบายว่า ความมีจิตประกอบด้วยคุณอันสูงส่ง เพราะการประกอบด้วย ความมีสติ ความกล้าหาญ ความประพฤติประเสริฐ (พรหมจรรย์) ความเพียร ความมั่นคง (มนุสสุตาทิ เอตล มนุสสุ อุตสนนตาย มนุสสา สติสุรภาพพรหมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสา อุกกุฏจฺจนจิตตา) นอกจากนี้พุทธปรัชญายังเน้นย้ำถึงศักยภาพของมนุษย์ว่า มนุษย์ชาวชมพูทวีปมีคุณสมบัติที่สูงส่งเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตรกุรุทวีปและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ 3 ประการ คือ ความกล้า ความมีสติ และการประพฤติพรหมจรรย์ (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2556: 118-119)

จะเห็นว่า ท่านได้ให้ความหมายไว้ทั้งในแง่อภิปรัชญาและในแง่จริยศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่จริยศาสตร์ จะเป็นการเข้าไปยึดถืออัตภาพซึ่งก็คือ รูปและนาม ว่า เป็นตัวตน (อัตตวาทุปาทาน) ความหมายตัวตนตามความหมายแรก ไม่มีปัญหาใดต่อชีวิตมนุษย์มากนักเพราะมันเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) จะมีปัญหาแก่มนุษย์ก็เฉพาะแต่ผู้ไม่สามารถยอมรับจริงของมันได้ เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจสภาพความจริงตามที่มันเป็น ส่วนความหมายสองที่เป็นการยึดมั่นนี้ เป็นปัญหาสำคัญยิ่งของมนุษย์ เพราะเป็นการยึดว่า เป็นตัวตนว่า

เป็นเรา เป็นของเรา การยึดถือนำไปสู่การหวงแหน การหวงแหนก็นำไปสู่หึงหวงรักษาไว้ อยากได้ใครมี (กาม ปาทาน) จนกลายเป็นความเห็นผิดที่ฝังแน่น (ทิฏฐุปาทาน) แล้วนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง อันเป็น เหตุปัจจัยสำคัญแห่งความสุขและความทุกข์เรื่อยไป จะเห็นว่าปัญหาทั้งสองอย่างนั้น เชื่อมโยงไปถึงญาณวิทยา คือ ปัญญาหรือญาณ ความรู้ความเข้าใจ เพราะขาดความรู้ ความเข้าใจ อย่างแท้จริง จึงทำให้ไม่สามารถ ยอมรับความจริงได้และทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่น ซึ่งทั้งทางล้วนนำไปสู่ปัญหาชีวิตของมนุษย์ คือ ความทุกข์

ดังนั้น อัตตาหรือตัวตนในที่นี้ จึงไม่ได้หมายถึงอัตตาหรือตัวตนตามแนวคิดของพราหมณ์ฮินดูที่ถือว่า ตัวตนที่เป็นอมตะ เรียกว่า อาตมัน ในพุทธปรัชญา ไม่มีแนวคิดเกี่ยวกับอัตตาในความหมายนั้น หากแต่เสนอแนวคิดเรื่องอนัตตาแทน ซึ่งหมายถึงความไม่มีอัตตาที่ว่านั้น ภาษาที่ใช้สื่อความหมายธรรมชาติของ มนุษย์ เรียกว่า ปรมัตถภาษา หรือปรมัตถบัญญัติ ได้แก่ คำหรือภาษาที่สื่อถึงความจริงตามสภาวะที่มันเป็นหรือ ปรมัตถสัจจะ โดยใช้คำที่มนุษย์ตระหนักและเข้าใจกันดีในการอธิบาย มาใช้สื่อความหมายให้เข้าใจกัน สรุปว่า ธรรมชาติของมนุษย์มีองค์ประกอบสองส่วน คือ ส่วนเป็นรูปหรือร่างกายและส่วนเป็นนาม หรือจิตใจ

การฝึกฝน อบรมตน ก็คือ การฝึกฝน อบรมเกี่ยวกับขันธห้า ให้ความรู้ความเข้าใจถึงธรรมชาติ องค์ประกอบความเป็นมนุษย์ดังกล่าว ตามความเป็นจริงหรือความเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) ของธรรมชาติ มนุษย์ ความเป็นเช่นนั้นเองที่ว่านี้ เป็นอย่างไรบ้าง ที่ควรรู้หรือต้องรู้และทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ หาก ต้องการความสุขในชีวิต และเป็นเรื่องที่ต้องทำให้ยอมรับความจริงนั้นให้ได้ ขันธห้ามีลักษณะความจริงสาม ประการ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา นิยมเรียกกันสั้นว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ หลักไตรลักษณ์ หรืออัมมนิยาม หมายถึง ข้อกำหนด กฎเกณฑ์ธรรมชาติสามลักษณะ

ประการแรก อนิจจตา หมายถึง ความไม่เที่ยงแท้ ความไม่แน่นอน ที่แสดงออกเป็นความ เปลี่ยนแปลงโดยประการต่าง ๆ อาทิ ความมีแล้วไม่มี ความเป็นแล้วไม่เป็น ใหม่กลายเป็นเก่า การเกิด ความ แก่ ความเจ็บ ความตาย หรือความเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่และดับไป ความมีอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ไม่ยั่งยืน เป็นไปตาม เหตุปัจจัยพร้อมกาลเวลาที่ผ่านไป ความเป็นเช่นนี้ เป็นสิ่งที่มนุษย์ควรตระหนักรู้อย่างเข้าใจและยอมรับมันให้ ได้ เพราะเราไม่สามารถที่จะฝืนความจริงนี้ได้ หลีกเลี่ยงไม่ได้ หนีไม่พ้น ไม่มีใครจะเหลือใครให้รอดพ้นไปได้ จะร้องขอ อ้อนวอนสักปานใด ก็มีอาจเป็นดังที่ต้องการได้

ประการที่สอง ทุกขตา หมายถึง ความเป็นทุกข์ ความคงทนอยู่ในสภาวะใดสภาวะหนึ่งดั้งเดิมไม่ได้ ความไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิม ความถูกบีบคั้นอยู่เนื่องนิตย์ ความกดดัน ความไม่สมบูรณ์ ความบกพร่อง สภาวะที่คงได้ยาก ความไม่ได้อยากอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ภาวะที่คอยแผดเผาให้ผุกร่อน เสื่อมโทรม ย่อยยับ ดับ สลายไป ที่แสดงออกเป็นความเปลี่ยนแปลงข้างต้น หากมนุษย์ใดไม่สามารถยอมรับความจริงข้อนี้ได้ ชีวิตก็จะ จมอยู่กับความทุกข์รำไป

ประการที่สาม อนัตตตา หมายถึง ความเป็นอนัตตา ความไม่มีอัตตา ความไม่ใช่อัตตา คือ ความไม่มีอัตตา ตัวตนในความหมายที่เป็นอมตะหรืออาตมันดังทัศนะของพราหมณ์ฮินดูดังกล่าวข้างต้น ความว่างจาก ตัวตน ความไม่มีแก่นสารที่จะยึดถือเป็นที่พึ่งได้ ความไม่มีเจ้าของ ไม่มีใครเป็นเจ้าของที่มายึดครองอีกต่างหาก ความไม่เป็นไปในอำนาจของใคร สิ่งไม่ได้ บังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการไม่ได้ สภาวะที่ไม่ทำให้ เป็นไปตามความต้องการได้ หากแต่เป็นสภาวะที่เป็นไปเหตุปัจจัยที่มาอิงอาศัยกันและกันอย่างเป็นอิสระจาก

ความนึกคิดความปรารถนาของมนุษย์ หากมนุษย์ผู้ใดดำเนินชีวิต คิดปรารถนาไม่สอดคล้องความเป็นไปเช่นนี้ คิด พูด ทำสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับความจริงนี้ ก็จะมีปัญหาชีวิตเพราะไม่สมอยากไม่สมหวังดังต้องการ เพราะสิ่งนั้น ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง ไม่เกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์และไม่ฟังคำสั่งของใครทั้งสิ้น รวมถึงมนุษย์แต่ละคนก็มีลักษณะเช่นนี้เป็นของตนเอง มีธรรมชาติ มีอัตลักษณ์ มีความปรารถนา ความต้องการเป็นของตนเอง การพยายามที่จะทำให้ใครสักคนเป็นเหมือนดังเราที่ต้องการ จึงการพยายามที่ไม่สอดคล้องกับความจริงข้อนี้ เพราะเขาจะไม่ทำไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ เขาคงเป็นตัวของเขาเช่นนั้น เพราะเขาไม่ใช่เรา และเราก็ไม่ใช่ตัวเขา ชาวเราต่างเป็นอนัตตาของกันและกัน

เป้าหมายที่สำคัญที่สุดของพุทธปรัชญา

เป้าหมายที่สำคัญที่สุดของพุทธปรัชญา คือ การหยั่งรู้ความจริงดังกล่าวนี้อย่างแท้จริง เรียกว่า การตรัสรู้ (คำนี้มักสงวนไว้ใช้กับพระพุทธเจ้า ส่วนพระสาวกทั้งหลายมักใช้คำว่า บรรลุธรรม) นั้นหมายถึง โพธิญาณ ความรู้ประเภทนี้ สามารถทำให้กิเลสตัณหาให้หมดสิ้นไปได้ ภาวะที่เกิดจากความรู้นี้เรียกว่า นิพพาน เป็นความรู้แจ้งความจริงอย่างกระจ่างชัด ทำให้คลายความกำหนัด คลายความชอบชดติดพัน คลายความยึดติด คลายความยึดมั่นถือมั่น ลด ละ เลิก ความโลภ ความโกรธ และความหลงได้อย่างสิ้นเชิง คุณภาพชีวิตของผู้บรรลุถึงขั้นนี้แล้วจะเป็นชีวิตมีความสุขอย่างยอดเยี่ยม เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง เป้าหมายระดับนี้จัดเป็นเป้าหมายระดับโลกุตระ อันถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามทัศนะของพุทธปรัชญา เรียกว่า ปรমัตตะ หมายถึง ประโยชน์ที่เป็นเป้าหมายสูงสุด ซึ่งสามารถบรรลุได้ในชาตินี้หรือในชาติต่อไป ขึ้นอยู่กับบุญญาบารมีที่ได้สั่งสมมาตั้งแต่อดีตและควรเพียรพยายามในฝึกฝนขัดเกลาตนของแต่ละบุคคลในปัจจุบัน ส่วนมรรคและผลระดับโสดาบัน สกิทาคามี และอนาคามี แม้จะยังไม่ถึงขั้นเป็นเป้าหมายสูงสุด แต่ก็นับว่าเป็นเป้าหมายระดับโลกุตระนี้ด้วย เพราะถือว่าได้ทำลายกิเลสบางส่วนได้เด็ดขาดแล้ว เพียงแต่ไม่สามารถทำลายกิเลสได้ทั้งหมดอย่างสิ้นเชิงเท่านั้น ความสุขระดับนี้ มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น นิรูปิสุข สุขที่ไม่มีอุปปี คือ สุขที่ไม่มีกิเลส อนาสวสุข สุขที่ไม่มีอาสวะ นิรามิสสุข สุขที่ไม่อิงอาภิมิส อริยสุข สุขของพระอริยะ (อง. ทุก. 20/311-314 สยามรัฐ)

นอกจากนี้ พุทธปรัชญายังมีเป้าหมายอีกระดับหนึ่งเป็นเป้าหมายรองเรียกว่า เป้าหมายระดับโลกียะ สำหรับชาวบ้านหรือผู้ที่ยังไม่พร้อมหรือไม่สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงเช่นนิพพานหรืออรหัตตผลดังกล่าวได้ คือ ตั้งแต่ปุถุชนคนธรรมดาทั่วไปที่ยังไม่กิเลสหนา จนถึงกัลยาณชน โดยแบ่งเป็นสองระดับ คือ ระดับต้นเรียกว่า ภูมิธัมมิกัตถะ และระดับกลาง เรียกว่า สัมปราชัยิกัตถะ

ภูมิธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่เป็นเป้าหมายในปัจจุบันขณะของชีวิต ได้แก่ สิ่งพึงปรารถนา จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างผาสุก และมีพลังชีวิตที่ต่อสู้เพื่อให้บรรลุถึงความสำเร็จตามสมควรแก่อัตภาพของแต่ละบุคคล อาทิ ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์สมบัติที่หามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร ความสุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์สมบัตินั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประหยัดที่สุด ความสุขที่เกิดจากการจัดการทรัพย์สินอย่างลงตัวไม่เป็นหนี้สินใคร และความสุขที่เกิดจากการกระทำหรือพฤติกรรมที่ไม่

มีโทษ ไม่ก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตนและผู้อื่น สุขระดับนี้ เรียกว่า กามสุข บ้าง สุขของคฤหัสถ์ บ้าง สุขที่มีอุปปี คือ สุขที่มีกิเลสที่ในภูมิ 3 (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ) บ้าง สุขที่มีอาสวะ บ้าง สุขของผู้ไม่ใช่พระอริยะ บ้าง (อง. ทุก. 20/309-314 สยามรัฐ)

สัมปรายิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่เป้าหมายในภายในหรือในอนาคตอันใกล้หรือไกล เป็นการเล็งการณ์ไกลถึงอนาคตว่า ชีวิตในวันข้างหน้าควรจะเป็นแบบใด และที่สำคัญ คือ ประโยชน์หรือสิ่งเป็นประโยชน์ที่ได้กระทำในปัจจุบัน จะต้องเป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนเกื้อกูลให้เกิดประโยชน์ภายในนี้ด้วย กล่าวคือที่จะส่งผลเกิดคุณภาพชีวิตที่ดี มีอายุ วรรณะ สุขภาพ และพลกำลังกายและใจที่เข้มแข็ง และประโยชน์ระดับนี้ก็ต้องเอื้อต่อประโยชน์สูงสุดในระดับโลกุตระข้างต้นด้วย สุขระดับนี้ ส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่ความสุขทางใจที่เกิดจากการทำสมาธิ มีจิตที่แน่วแน่ในอารมณ์ณแต่ละระดับ จนเกิดองค์ฌานขึ้นเป็นคุณภาพจิตในขณะแห่งสมาธินั้น เริ่มตั้งแต่ปฐมฌานและทุติยฌาน ที่เกิดปิติความอิ่มใจขึ้น จึงมีความสุขขึ้น เรียกว่า สุขที่มีปิติตุสุขที่เกิดขึ้นในทุติยฌานและจตุตถฌาน เรียกว่า สุขที่ไม่มีปิติตุ สุขที่เกิดขึ้นในขณะแห่งปฐมฌาน ทุติยฌาน และตติยฌาน เรียกว่า สุขที่เกิดจากความยินดี สุขที่เกิดขึ้นในขณะแห่งจตุตถฌาน เรียกว่า สุขที่เกิดอุเบกขาเหล่านี้ เรียกว่า สมาธิสุข บ้าง เพราะเป็นความสุขในขณะทำสมาธิถึงขั้นอัปปนาสมาธิหรืออุปปจารสมาธิ ส่วนผู้ที่ทำสมาธิแต่ยังไม่ขึ้นอัปปนาสมาธิหรืออุปปจารสมาธิ ก็มีความสุขเช่นกัน เรียกว่า อสมาธิสุข (ไม่ได้หมายถึงความสุขที่เกิดจากการไม่ทำสมาธิ) และจำแนกตามรูปแบบวิธีการทำสมาธิเป็นความสุขที่มีรูปฌานเป็นอารมณ์ และความสุขที่มีอรูปฌานเป็นอารมณ์ (อง. ทุก. 20/316-321 สยามรัฐ)

หากถือเอาชั้นแห่งเป้าหมายทั้งสองระดับกล่าว จุดมุ่งหมายสุดท้ายที่เป็นผลลัพธ์ไม่ว่าจะระดับไหนก็คือ สุขเพียงแต่ลักษณะของความสุขมีความละเอียด ประณีตต่างกันไป มีความหยาบและความละเอียดที่ต่างกัน ที่ต่างกันก็เกิดแก่อัตภาพหรือกายและจิตโดยรวมด้วยกัน สุข ในพุทธปรัชญา ถ้าสรุปให้เหลือน้อยที่สุด จึงมีสองระดับ คือ สุขระดับโลกียะ ที่เป็นเป้าหมายสำหรับปุถุชนทั่วไป ที่เกิดจากการมีสิ่งสนับสนุนหรือปัจจัยเกื้อกูลแก่การครองเรือน หรือการดำเนินชีวิตตามวิถีแห่งสามัญชนทั่วไป และสุขระดับโลกุตระ คือ สุขที่เป็นเป้าหมายสูงสุดที่เป็นผลจากการบรรลุธรรมขั้นสูง คือ นิพพาน สำหรับผู้ที่เล็งเห็นโทษภัยในวัฏสงสารนี้ และไม่ปรารถนาที่จะเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้งหลายอีกต่อไป ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ยังจำแนกความสุขอีกแนวทางหนึ่งตามโครงสร้างอัตภาพของมนุษย์ คือ สุขทางกาย (กายิกสุข) และความสุขทางใจ (เจโตสุข หรือ เจตสิกสุข) (ม.อ. 14/830, อง. ทุก. 20/315 สยามรัฐ) แม้จะจำแนกออกเป็นสองประการดังกล่าวก็ตาม แต่ท้ายที่สุดแล้วก็ขึ้นอยู่กับจิตใจที่รับรู้ผ่านร่างกายทั้งหมดหรืออายตนะแต่ละช่องทาง ท่านจึงระบุว่า บรรดาสุขสองอย่างนี้ สุขทางใจเป็นเลิศ (อง. ทุก. 20/315 สยามรัฐ)

มรรควิธี หนทางสู่เป้าหมาย

เป้าหมายระดับโลกียะ ทั้งที่เป็นเป้าหมายในปัจจุบันและเป้าหมายในภายหน้านั้น เกี่ยวเนื่องกับความสุขด้านร่างกายเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเรื่องปัจจัยสี่ เครื่องดำเนินชีวิตนั้น พุทธปรัชญาให้แนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัจจัยสี่ที่ต้องการโดยวางหลักการปฏิบัติไว้โดยรวมน่าว่า (1) ต้องมีความขยัน หมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงานตามแต่ละคนเลือกและถนัดเพื่อให้ได้ทรัพย์สินของที่ต้องการ เมื่อได้มาแล้ว (2) ต้องรู้จัก

รักษาเอาไว้โดยให้หลักการจัดการโรคทรัพย์ (โรควิภาค) ไว้ คือ ให้แบ่งทรัพย์สมบัติที่หามาได้ออกเป็นส่วน ส่วนหนึ่งให้นำไปใช้จ่ายซื้อสิ่งที่จำเป็นในแต่ละวัน สองส่วนให้นำไปประกอบการทำงาน เป็นทุนในการสร้างงาน สร้างธุรกิจที่จะทำให้ได้ผลตอบแทนที่มากยิ่งขึ้นไป และส่วนที่สี่ ให้เก็บไว้ใช้ในยามวิกฤติหรือเพื่อใช้ในยามฉุกเฉิน เสมือนเป็นทุนสำรองหรือเงินออมไว้ ถือว่าเป็นการไม่ประมาท และหากจะให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ควรเก็บส่วนนี้ไว้ก่อนแล้วค่อยใช้และลงทุนด้วยส่วนที่เหลือ เพราะบางที่เป็นไปได้ที่จะไม่เหลือให้เก็บออม หากใช้จ่ายก่อนแล้วค่อยออมทีหลัง (3) ต้องมีกัลยาณมิตร คือ เพื่อนที่ดี อาจร่วมหุ้นส่วน เครือข่าย ธุรกิจ ตลอดถึงสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการบรรลุเป้าหมาย (4) การวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การทำ ตั้งแต่ข้อที่ (1) ถึง (3) นั้น ต้องทำอย่างสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง ตรวจสอบข้อดี ข้อเสีย แล้วปรับปรุง แก้ไขอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องมี (1) ความเชื่อมั่นในตัวเอง (2) ลงมืออย่างสม่ำเสมอเป็นปกติ มีพฤติกรรมที่ไม่เสียหาย (3) มีการเสียสละ (4) ความรู้

เป้าหมายระดับโลกุตระ ดำเนินตามมรรควิธีสู่เป้าหมาย ที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์แปด หรือ หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง หรือโดยย่อคือ ไตรสิกขา ถือว่า เป็นข้อควรปฏิบัติเพื่อให้บรรลุ เป้าหมายสูงสุดที่ตั้งไว้ ในที่นี้ คือ นิพพาน ดังกล่าวแล้ว ทางสายกลางดังกล่าวนี้ เป็นทางสายเอกเพื่อความ หลุดพ้นทุกข์ทั้งปวง ดังตารางแสดงการสังเคราะห์ระหว่างอริยมรรคมีองค์แปดกับไตรสิกขา โดยจำแนก เชื่อมโยงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างเป้าหมายกับวิธีการสู่เป้าหมาย ต่อไปนี้

ภavana:วิธีการ	มัชฌิมาปฏิปทา	ไตรสิกขา	ภาวितะ:เป้าหมาย
กายภาวนา	สัมมาวาจา	อริศีลสิกขา	ภาวิตกาย
ศีลภาวนา	สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ		ภาวิตศีล
จิตตภาวนา	สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ	อริจิตตสิกขา	ภาวิตจิต
ปัญญาภาวนา	สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ	อริปัญญาสิกขา	ภาวิตปัญญา

จากตาราง สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในกลุ่มปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สัมมาทิฐิ ถือว่าเป็น กุญแจสำคัญดอกแรกที่จะไขไปสู่ความสำเร็จได้ กล่าวคือ จำต้องมีความรู้เข้าใจ ความคิดเห็น ความคิดที่ ถูกต้องตามเหตุผลหรือความจริงของธรรมชาติ ที่มีกฎแห่งธรรมชาติของมันเอง ที่มนุษย์ควรเข้าใจให้ลึกซึ้ง ถ่องแท้ ถูกต้อง การมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง จะนำไปสู่การคิด การพูดและการกระทำที่ถูกต้องต่อไป เรียกว่า ปัญญาภาวนา ซึ่งมีเป้าหมาย คือ ภาวิตปัญญา คือ ผู้มีอบรมปัญญาแล้วหรือมีปัญญานับอบรมแล้ว ปัญญาภาวนา จึงเป็นการเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้น จากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทั้งสามข้อนี้ จัดอยู่ในกลุ่มศีล เป็นการแสดงเป็นการกระทำทางวาจาและทางกายที่ถูกต้องให้เห็นเป็นประจักษ์ทางสังคม ศีลจึงเป็นเจตนารมณ์ทางสังคมด้วย ไม่เพียงเป็นการดีสำหรับปัจเจกชนเท่านั้น แต่ผลต่อสังคมด้วย หากปัจเจกชนมีพฤติกรรมที่ไม่ทำร้ายใคร ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน ส่งผลให้เป็นสังคมที่มีแต่คนดี จึงเป็นสังคมที่ดี ในแง่นี้ จึงเป็นจริยศาสตร์ปัจเจกชนสู่จริยศาสตร์สังคม เรียกว่า กายภาวนา และศีลภาวนา ซึ่งมีเป้าหมายคือ ภาวนิตกาย ผู้มีกายอบรมแล้ว และภาวนิตศีลผู้มีศีลอบรมแล้ว กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมออกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และศีลภาวนา หมายถึง การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

สัมมาวาโยมะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดอยู่ในสมาธิหรืออิทธิจิตตสิกขา เพราะถือว่าเป็นส่วนที่คอยควบคุมจิตใจให้เกิดการกระทำทางวาจาและทางกาย เพื่อให้บรรลุความสุข ความสำเร็จที่หวังไว้ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง ใส่ใจและแน่วแน่ สมรรถภาพทางจิตใจต้องมั่นคง เข้มแข็ง ตรชนักรู้ ตื่นตัวเวลา และไม่ประมาท เป็นจิตภาวนา ซึ่งมีเป้าหมายคือ ภาวนิตจิต ผู้มีจิตอบรมแล้ว จิตภาวนา หมายถึง การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่อ เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น (ส.สพ. 18/197, อ.ปญจก. 22/79)

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการศึกษานี้ คือ แนวคิดจริยศาสตร์เชิงมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความแตกต่างไปจากแนวคิดจริยศาสตร์เชิงมนุษยนิยมแบบตะวันตก ตรงที่เป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา คือ นิพพาน ที่แม้จะมีสอดคล้องกับวิมุตตินิยม ที่มุ่งขจัดความทะยานอยากที่เป็นแห่งความทุกข์ แต่ไม่ได้เน้นแห่งการทำลายให้หมดไปอย่างสิ้นเชิง เป็นเพียงการข่ม การกดทับไว้เท่านั้น ยังกลับกำเริบสร้างปัญหาให้ชีวิตได้ ส่วนพุทธปรัชญานั้น โดยทฤษฎีคือมุ่งขจัดให้หมดสิ้นไปอย่างเด็ดขาด อีกประเด็นหนึ่ง พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวโน้มเอียงไปในทางที่ให้ความสำคัญแก่จิตใจมากกว่าร่างกาย ทำนองว่า จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว ขณะที่แนวคิดมนุษยนิยมตะวันตก โดยทฤษฎีแล้ว จะให้ความสำคัญแก่ร่างกายและจิต แม้โดยความจริงในแง่ปฏิบัติ อาจทำไม่ได้ และไม่ได้ให้นัยแห่งความเท่าเทียมกัน หรือความสมดุลไว้เป็นเช่นไร

สรุป

จะเห็นว่า แนวคิดจริยศาสตร์แบบมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา จะให้ความสำคัญแก่มนุษย์ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ โดยถือหลักแห่งความสมดุลระหว่างกายกับจิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงเกณฑ์ตัดสินการกระทำที่ดีของมนุษย์ที่ขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์แต่ละคนเอง ทั้งในแง่การคิด ตัดสินใจเลือกหรือความตั้งใจ และในแง่การลงมือทำ รวมถึงในแง่ของผลการกระทำนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเทพไทเทวาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด มนุษย์ทำดีเองย่อมเป็นผู้หมดจดสดใส ใจเป็นสุขเอง หากทำชั่วเอง ก็ย่อมเศร้าหมองเดือดร้อนเอง ไม่มีใครทำให้ได้ ไม่ว่าจะ

ทำดีหรือทำชั่ว ย่อมได้รับผลดีหรือผลชั่วนั้น เฉกเช่น การหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ดังนั้น หากมนุษย์ ตั้งจิตปรารถนาหรือตั้งเป้าหมายชีวิตไว้เช่นไร จะต้องลงมือค้นหา แสวงหาด้วยเองด้วยการสร้างเหตุที่ สอดคล้องกับเป้าหมายนั้น และหมั่นคิด พินิจ พิจารณาอยู่เสมอว่า ไม่ว่าจะทำสิ่งใดลงไป ต้องเป็นผู้รับผิดชอบแห่ง การกระทำนั้น ไม่ว่าจะเป็นผลดีหรือไม่ดี คุณค่าหรือคุณธรรมแห่งความเป็นมนุษย์จึงอยู่ที่ความรับผิดชอบต่อ การกระทำของตนเอง การตระหนักถึงการกระทำและผลของการกระทำเช่นนี้ขึ้นอยู่กับ ว่าจะทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท หรือไม่พลั้งเผลอไปทำความชั่วทางกาย วาจาและใจได้ และเป็นสิ่งหนึ่งที่ต้องทำในบรรดาฐานะห้าประการ นอกเหนือจากการพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า มนุษย์มีความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย การพลัดพรากจากของรักของ ห่วงแล้ว และท้ายที่สุด มนุษย์จะต้องมีเป้าหมายชีวิตไม่ว่าจะเป็นเป้าหมายระดับโลกียะหรือโลกุตระ แล้วทำ เป้าหมายนั้นให้สำเร็จ จึงจะถือว่าเป็นคนที่มีคุณค่าหรือมนุษย์สมบูรณ์ในรูปแบบเฉพาะตน ในแง่นี้ พุทธ ปรัชญาจึงเปิดโอกาสให้มนุษย์เป็นผู้คิดพิจารณาตัดสินใจเลือกด้วยตนเอง (free will) และรับผิดชอบผลที่ ตามมาจากการเลือกกระทำนั้น

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราช วิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏ ราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). มงคลสูตรที่ปฐี. ปฐโม ภาค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). มงคลสูตรที่ปฐี. ทุตโย ภาค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เดื่อน คำดี. (2534) พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ปรุทม์ บุญศรีตัน. (2556). พุทธอภิปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรุทม์ บุญศรีตัน (2564). หลักพุทธจริยศาสตร์. เชียงใหม่: โพธิ์ปัญญา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2558). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: ผลิธีม.
- วัชรระ งามจิตรเจริญ. (2561). พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ธรรมศาสตร์.
- William F. Lawhead. (2010). The Philosophical Journey: An Interactive Approach. fifth edition. New York: McGraw-Hill.